

ABDÜLHAK HÂMİD ÜZERİNDE BİDİL TE'SİRİ

Bîdil'in bir mersiyesi ve Makber

M. Kaya Bilgegil

Makber; Fatma Hanım'ın ölümünü müteâkib, Abdülhak Hâmid tarafından ânî olarak vücûda getirilmiş olsa bile; -husûsiyle muhtevâ bakımından- uzun bir zihnî istihâlenin mahsûlü sayılmalıdır. Bir taraftan, şâir'in daha önceki eserlerine âid bâzı fikir, his ve ifâde unsurlarını; diğer taraftan da, şâir'i çok bağlamış bulunan Mevlânâ, Fuzûlî, Şeyh Galib, Victor Hugo... gibi nâfiz şahsiyetlere âid bâzı izleri aksettiren bu eserin; Türkiye'de pek az bilinen diğer bir şâirin, Mirzâ Abdülkadir Bîdil'in bir mersiyesine âid te'sirleri de taşımakta olduğunu görmekteyiz¹.

XVII. asrın ortasına, XVIII. asrın ilk rub'u arasında yaşamış bulunan Bîdil²; bu mersiye için yazmıştır. Manzûme,

¹ Bu te'sirin mevcûdiyeti, daha önceden şâyi' olmakla berâber, nelerden ibâret olduğu tesbît edilememişti. Esâsen yaptığımız araştırmalar da, bizi, Türkiye'deki *Bîdil Divânı* nüshalarında, şâir'e âid yazma ve matbu' külliyât içinde, bahis mevzû mersiye'nin bulunmadığı neticesine götürdü. Manzûmeyi, Kâbil'de, - husûsiyetini bildirmediği - bir yazmadan istisnah ederek göndermek lütfunda bulunan ve yüksek tahsilini İstanbul Yüksek Muallim Mektebinde yapmış olan kimyâger dostum Refik'e alenî olarak teşekkürlerimi bildirmeği bir borç bilirim. Aynı mersiye için daha önce, bize göstermeği vâ'detmiş bulunan Prof. İsmâil Hikmet Ertaylan, bu parçanın *Kâbil Mecmâası*'nda intişâr ettiğini söylemişti. Refik, şiiri, adı geçen mecrûaya âid kolleksiyonlar içinde bulamamıştır.

² Mirzâ Abdülkadir Bîdil (1644 - 1720), Hindistan'da yetişmiş, farsça yazan, aslen Türk bir şâirdir. İnsan, mutasavvıf ve san'atkâr olarak diğer şâirlerden ayrılır: Hiçbir şahsa kasîde takdîmetmemekle, insan olarak; «fenâfillâh» tâbirini kullanmamak, tecellînin, tekâmül' denecek bir îzâhını yapmakla, mutasavvıf olarak; gazellerinin ilk mısraında fikri söyleyip, ikinci mısraında delillendirmek; duygu ve düşüncelerini iyi ifâde edebilmek için, yeni terkipler feâdetmekle de, san'atkâr olarak emsâliinden ayrılır. Bu son husûsiyeti, Türkistan'da «Bîdilci», Efganistan'da «Bîdilhân» diye adlandırılan bâzı insanların türemesini intâcetmiştir. Şâir'in diğer bir husûsiyeti de: - bir gazelinde - Darwin'den evvel, insan ceddinin, maymundan geldiğini söylemesidir. Fazla bilgi için, Ahmed Ateş'in *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki makalesine bakınız.

muhammes şekilindedir. *Leylî vü Mecnûn*, *Hüsn â Aşk'ta* olduğu gibi, *Makber*'m bu manzûmeye benzerliği, daha vezninde başlar. Onu, hemen redif tâkibeder. Hâmid :

Gitdi nazarımdan... âh gitdi...
 Bî-maksad ü bî-günâh gitdi.
 Her ferd, cihanda birdir ammâ,
 Bir tâne degildir öyle - hâşâ -
 Bir tâne idi o mâh gitdi,
 Aylarca olub tebâh gitti,
 Görsem yeridir seni karanlık,
 Nûrum benim ey ilâh, gitti...

mısrâlarındaki «gitti» sözünü ve sesini, Bîdil'in :

Heyhât çü berk per-feşân reft
 K'âşûb-ı kıyâmetem be-can reft
 Ger tâbî bûd u ger tüvân reft
 Tıflem z'in köhne hâk-dân reft
 Bâzî bâzî ber âsmân reft

mısrâlarında bulmuştur. Bu «reft» kelimesi, on sekiz tâne beşlikten teşekkül eden mersiye'nin her kıt'ası sonunda tekrarlanır. Demek oluyor ki, aslen türk olan, farsca yazan bu Hind şâiri ile, Hâmid arasındaki iştirâk, iki sevgili ölünün arkasından haykırmakla başlıyor. Bu iki kıt'a arasında, diğer bir berâberlik daha vardır: Hâmid, zabte-demediği iztirâbını «âh» kelimesi üzerine yüklüyor; Bîdil de «heyhât» a yüklemişti. Her iki kıt'ada da, isimler mücerrettir. Ayrıca, «Her ferd cihanda birdir ammâ» derken, türk şâiri, fikrî bakımdan, mutlak mücerret sâhasına giriyor. Bîdil'in kıt'ası, parıltılı kelimelerle örülmüştür; bu hâle, *Makber*'den alınan kısmın ancak bir yerinde teşâdüf ediyoruz. Hind şâiri'nin «berk-i pür-feşân» imajı ile anlattığı çocuğu; «Nûrum benim ey ilâh gitdi» mısrâında, yerini, «nûrum» sözü ile anlatılan Fatma Hanım'a terk ediyor. Ayrıca, bu iki manzûmede, - mısrân içinde, ikinci ma'nâ olarak, tevriyeli bir sûrette anlatılan Bîdil'in yavrusuna âid çocukluk halleriyle:

Bâzî bâzî ber âsmân reft

Makber mülhimesinin mâsûmiyeti de,

Bî-maksad ü bî-günâh gitdi

karşılaşmaktadır.

Makber'in, Bîdil tarafından yazılmış mersiye'ye benzeyen tarafları; sırf redifle, yukarıdaki iki örnek üzerinde verdiğimiz îzâhattan ibâret değildir. Bâzı tasavvurlarda da iştirâk vardır; biraz önce geçen farsca

mısrâlar üzerinde sözü tamamlamak için, «kıyâmet» tasavvurundan başlayalım. Ölüm hâdisesi, Bîdil'de bir kıyâmet te'siri uyandırıyor:

K'âşûb-ı kıyâmetem be cân reft

Hâmid de kıyâmeti istemektedir:

Bin velvele, bin kıyâmet olsun;

Mersiye'deki «âşub» kelimesi, *Makber*'in bir mısrâi ihtivâ eden sahifesine «zelzele, mezâra binen mahşer; çarpıp kırılan, inen küreler...» sözleri ile dağılmıştır.

İki şiiirdeki diğer bir tasavvur iştirâki de, sevgililerin, hemen gözaçıp kapayınca kadar kaybolmalarıdır. İşte nazarla alâkalı birkaç mısrâ:

Tâ âmed der nazar heman reft

yâhud:

Tâ cest zi âlem-i nişân reft

İşte *Makber*'deki karşılığı:

Şimdi buradaydı gitti elden

Bu sür'ati, Bîdil, hafif tonlu bir imaîla da ifâde ediyor:

Harf-i dil bûd ber zeban reft

Her iki şâirin kaybettiği varlık «ebed» e gitmiştir:

Tenhâ be cihân-ı câvidan reft

Bu mısrâın hissî hamûlesine mukabil, *Makber*'de, metafizik istilâhlarla beslenmiş bir ifâde ile karşılaşırız:

Gitdi ebede gelüb ezelden

Bu kayboluş hâdisesini, her iki şâir de, «nazar» la alâkalı sözler üzerine toplamış bulunuyor:

Berkî be hayâl çeşm-i mâlid

Bu hâdise, *Makber*'de «nazarımdan âh gitdi» sözlerine bürünmüştür.

Hayâtın bütün zevklerini kaybeden Bîdil, bunu, «içki âleminin bozuluşu» na benzetiyor ve çok ince bir ifâde ile:

Minâ ez girye sernigûn şud
Sâgar biderid eeyb u hun şud
Çini nâlid u mû-keân reft

diyor. Bu santimentalizm, Hâmid'de yerini, kesif bir çığlığa, ademe sıkılmış bir yumruğa terk ediyor:

Meyhâne yıkıldı mest ayakda

Mersiye ve *Makber* arasındaki iştirâk, yalnız tasavvur ve anlatma konularına inhisar etmiyor. Bâzan Hâmid'in çok beğenilen imajlarını Bîdil'de de görüyoruz:

Tâbut, o hatîb-i sümû ebkem

Bu güzel mısırâi besliyen tezâd, Bîdil'de:

Feryâd kunem zebân-lâlem.³

mısırâına bürünmüştür. Fakat, *Makber*'deki güzeldir.

Bu te'sir, bâzan, aşağı yukarı bir tercüme mâhiyetini de alıyor:

Gitdi nazarımdan... âh gitdi...

mısırâi,

Der dîde ki bûd âh gum şud

mısırâının terkîbi bir tercümesi mâhiyetindedir.

Fatma Hanım'm ardından yazılan eser, nasıl ona âid hikâyeleri ihtivâ ederse; Bîdil'in mersiyesinde de hikâyeye müteallik cihetler vardır: O'nun çocukluğu, oyunu, adımlarının küçüklüğü, şâir'in yanında yürümesi, elini tutması... hep manzûmede yer almıştır:

Bâzî bâzî ber âsmân reft

.....

Tâ şûhî-i u terâneî daşt

.....

Âh ez şekerî ki gâh guftâr

Mirîht ez an leb-i şeker-bâr

.....

Hergeh du kadem hırâm mikâşt

.....

Şûhîhâ dâşt der ber-i men

.....

Fatma Hanım'm da, kahve içmesi, piyano çalmasına kadar, hayatına âid hikâyelerin *Makber*'de yer aldığı ma'lûmdur.

³ Burada :

Feryâd ederim taşlar olur hâlini muhtır
 mısırâını da hatırlamak mümkündür.

Hâmid, tavır itibâriyle, - sûret-i umûmiyede - Bîdil'den ayrılıyor. Bahis mevzûu çocuğunu kaybeden bir babanın, daha evvel kendisi ölmediği için bir sızlanışı vardır; bu, ince, içli, mülâyim imajlarla beslenmiş bir inilti hâlihdedir. Halbuki, *Makber*'de, feryat, isyân, gazap, teslimiyet... gibi çeşitli ruh hallerine tekabül eden bir tavırla karşılaşıyoruz.

Ayrıca, Fatma Hanım için yazılan şiirde, hem kelimeler, hem mevzûun işleniş cephesi çok mücerrettir. *Mersiye*'deki tavsif unsurlarına mukabil, *Makber*'de sualler yer alır. Bîdil, hissî; Hâmid, zihnî şiir vücûda getirmiştir. Hind şâiri, felsefe yapmaz; kader hakkında sualler açmaz; Allah'ı muâhezeye kalkışıp, bilâhıre teslimiyete dönmez. *Makber*, daha ziyâde bir ölüm şiiri; *Mersiye* ise, ma'lûm bir ölünün şiiri oluyor.

Bîdil'in felsefî mülâhazalar yürütmemesini, mutlak ma'nâda almak lâzımdır: O da, manzûmenin sonuna doğru, gâyet umûmî mâhiyette bâzı düşünceler serdediyor:

Feryâd zi sâz-ı dehr feryâd
K'ez külfet-i in gubâr bünyâd
Herkes müje best bâz negüşâd
Dîvâr incâ demî ki üttâd
Der deşt surâg-ı hânümân reft

Bu iki manzûmeden, hangisinin diğerine tefevvuk ettiği hakkında hüküm yürütmek yerine, Bîdil'in mersiyesini de türk okuyucularına sunmayı faydalı buluyoruz:

MERG-İ FERZEND Mersiye-i Hazret-i Bîdil

Heyhat çi berk-i per-feşan reft	K'âşûh-ı kıyâmetem be cân reft
Ger tâbî bûd u ger tuvan reft	Tıflem z'in köhne hak-dân reft
Bâzî bâzî ber âsmân reft	
În ibret-i tâze kem kesî dîd	Dîdenhâ çist belki ne şunîd
Berkî be hayâl-i çeşm mâlid	Müjgân lâgzid ü eşk galtid
Tâ cest zi âlem-i nişân reft	
Âhû-yi garîb ez nazar cest	K'ez her bün-i müy-i men şerer cest
Çun reng zi çihre bihaber eest	În âhî bûd k'ez eiger cest
Yâ tiri bûd k'ez kemân reft	
Z'in fitne der encümen cünûn şud	Her nağme be nevha rehnümûn şud
Mînâ ez girye sernigûn şud	Sâgar biderîd ceyb ü hûn şud
Çînî nâlid u mû-kenân reft	
Omri be heves duçar bûdem	Mey-nâ-zede der humâr bûdem
Zindânî-i intizâr bûdem	Z'an cilve ki bî-karâr bûdem
Tâ âmed der nazâr hemân reft	

